

Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez

KNAPP Éva

1. kép

Zrínyi Miklós, *Adriai tengernek Syrenaia*,
Bécs, 1651, díszcímlap
(ELTE Egyetemi Könyvtár RMK I 178)

A közismert díszcímlap értelmezése (1. kép) Széchy Károly Zrínyi-monográfiájának megjelenése óta folyamatos. A vonatkozó vizsgálatok egyik legteljesebb historiográfiai összefoglalása jelenleg Kiss Farkas Gábor: *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában* című munkájában olvasható.¹ Ugyanakkor ez a több

mint száz éve az érdeklődés középpontjában álló, Georgius Subarich² által rézbe metszett ábrázolás tartósan ellenáll a különféle megközelítéseknek. A kompozíciót legutóbb *Utasi Csilla* mint paratextust, a korábbi emblematikus értelmezések után imagóként vizsgálta meg.³ Alapvető nehézséget jelent, hogy nem ismert szerzői megnyilatkozás a díszcímlapról. Máig eldönthetetlen, hogy a szerző vagy a nyomda⁴ rendelte-e meg a rézmetszetet Subarichtól, és megelőzte-e valamilyen szöveges vagy képi instrukció a rézbe metszést.

Ismételten áttekintve a vonatkozó szakirodalmat, megállapítható, hogy az eddigi értelmezések nem tartalmaznak funkcionális könyvészeti megközelítést – annak ellenére, hogy ez az ábrázolás egy nyomtatvány elválaszthatatlan része. A kötet szedett címlapja elé illesztett rézmetszetes díszcímlap a kiadvány keretszövegeinek egyike. Érdemes tűnik fel a korábbi elsődlegesen szimbolikus-emblematikus megközelítések, illetve a műnek alárendelt elemből (paratextus = peritext + epitext) történő kiindulás után vizsgálat tárgyává tenni a díszcímlap könyvészeti funkcióját és az abból indulva kikövetkeztethető mondanivalót.

Egy díszcímlap minden esetben (hacsak nem tévesen kötötték a nyomtatványhoz) megelőzi a nyomdai szedett címlapot, s egyaránt tartalmaz képi és szöveges részeket. A szövegrész egésze vagy része azonos vagy azonos értelmű a címlapon olvashatóval. Elhelyezése kétféle lehet: az általában hátoldalán üres díszcímlapot vagy a címlap elé vagy felé, vele szemközt kötik be. Az *Adriai tengernek Syrenaiá*ban – a fennmaradt példányok tanúsága szerint – a díszcímlap a szedett címlappal szemközt látható,⁵ azzal közös vizuális egységként jelenik meg.⁶ Ez az elhelyezés a két nyomtatvány oldal alapvetően kétféle közös olvasatát eredményezi: 1) A díszcímlapon hajózó egyenesen jobbra néző szerző magát a könyvet, saját művét tartalma irányába, s – mintegy saját példájával – erre ösztönzi olvasóját is. 2) A nyomtatványnak még a XVII. század közepi címadási különlegességeket figyelembe véve sincs tartalmat körülíró címe. A cím funkcióbba helyezett „Adriai tengernek Syrenaiá” személyi metafora, maga a költő Zrínyi a szirén, mint Tassónál Vergilius vagy Marinónál önmaga,⁷ illetve Suetoniusnál Cato Grammaticus és Rimay Jánosnál Balassi Bálint.⁸ A szirén kifejezés használatát a feltevések szerint ösztönözte a nyelvi önreflexió, a szerzői nevet kihasználó Syren – Serin (Zerin) anagramma.⁹ A díszcímlapon és a szedett címlapon változatlanul ismétlődő „Adriai tengernek Syrenaiá Groff Zrini Miklos” megfogalmazást nyomatékosítja a díszcímlap hajójának árbocára tekeredő írásszalagra metszett, 1651-ben aktuális Zrínyi jelmondat (Sors bona nihil aliud).

A szerző-centrikus kép-szöveg együttesből nyilvánvaló, hogy ez a díszcímlap a XVII. századi „műfaji” előírások értelmében nem embléma, hanem személyi impréza (impresa individuale).¹⁰ Az impréza minden esetben sajátosan egyénre címzett, allegorikus utalással (utalásokkal) teli „portré”, mely a *Syrena* kötet esetében a kiegészül a költő Zrínyi valóságos profilképével.

A díszcímlapot az ábrázolással foglalkozó kutatók kivétel nélkül rövidebb vagy hosszabb formában, pontosabban vagy kevésbé pontosan leírták. A megfogalmazások egy része értelmezést is tartalmaz, illetve arra ösztönöz.¹¹ A rézmetszeten sajátosan kiválasztott, a költő személyét és művét messzemenően középpontba helyező képi toposzok rendeződtek mindössze egyetlen készen talált rajzot adaptálták.¹² A tengeren mitologikus lényektől kísért, dagadó vitorlával sikló hajó a XVII. századi díszcímlapok közkedvelt vizuális közhelye.¹³ A már említett Siri

díszcímlapon (1647) kívül nem zárható ki a Borzsák Istvántól bemutatott Zehenter díszcímlap (1643) hatása.¹⁴ Subarich minden valószínűség szerint Siri *II Mercurio* (Tom. II. Liber I.) díszcímlapjáról másolta a széltől dagadó vitorlát, az árbocrudat a közepén rátekeredő írásszalaggal és a végén lobogó zászlót, valamint a hajó oldalába kapaszkodó, vénuszkagylót nyújtó sellőt (vízi nimfát), továbbá a hajóban ülő férfi mozdulatát. A Zehenter díszcímlap jobb alsó sarkában akantuszlevélként fodrozódó víz adhatta az ötletet a reprezentatív kidolgozású *Syrena*-hullámokhoz. Ugyanakkor az akantuszlevél motívuma lehet visszautalás is az antikvitásra. Míg a Siri és Zehenter díszcímlapon a hajó tengeri viharban hánykódik, Zrínyinél kedvező az időjárás, báránnyelők úsznak az égen. Nem zárható ki, hogy ez az utóbbi motívum egy másik ábrázolásról származik.

Hasonló szerkezetű ábrázolások 1651 után is készültek, így például egy három évvel később megjelent díszcímlap található például Joannes Scheffer (1621–1679) *De militia navali veterum libri quatuor* (Ubsaliae, J. Janssonius, 1654) című munkájában, ahol a jó széllel nyugodt tengeren haladó hajón Pallas Athéné ül, a vitorlát pedig a megszemélyesített Fortuna irányítja. (2. kép)

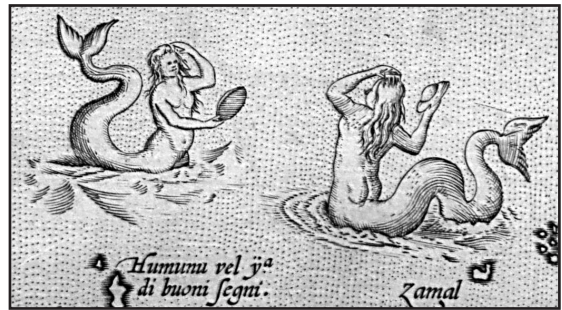
2. kép

Joannes Scheffer: *De militia navali veterum libri quatuor*, Ubsaliae, 1654, díszcímlap (ELTE Egyetemi Könyvtár Bar. 05266)

A hajó mellett egymással szembeforduló sellők nem „klasszikus” szirének,¹⁵ ugyanis nem énekelnek. *Marót Károly* megfogalmazása szerint a két mitológikus tengeri nőalak „modern korbeli, európai [...] sellő, vagy hasonló szinkretikus képzetkörbe tartozó Nereida-féle”.¹⁶ Míg a hajóba kapaszkodó, kagylót nyújtó, csábításra kész vízi lány a hajózó páncélos vitézt figyeli, a „more Sirenum” fésülködő másik sellő – éppúgy, mint a páncélos Zrínyi – kizárólag önmagával foglalkozik. A Zrínyi-könyvtár állományában staffázs figuraként térképen is azonosított két fésülködő sellő valószínűleg egészen távoli előkép a díszcímlap habléányaihoz.¹⁷ (3. kép) Egyrészt a középkor óta a heraldikában is népszerű sellőt a címereken általában tükörrel és fésűvel (a luxus és a büszkeség jelképeivel) a kezében ábrázolták, amint éppen hiúságának hódol („a mermaid in her vanity”).¹⁸ Ugyanakkor a sellőt – éppen hiúsága miatt – gyakran értelmezték az ékesszólás szimbólumaként is, s ez a megfeleltetés egyáltalán nem áll távol a *Syrena*-kötet tartalmától. Másrészt, ha a két hallgató vízi lány mégis a klasszikus, énekükkel csábító sellőkre történő utalásként került volna a díszcímlapra, érdemes felidézni a történetet, amely szerint egyedül Orpheusz (minden költő, így Zrínyi szimbóluma is), tudta elnémítani a sziréneket, amint az isteneket dicsérte a lantján, s ezzel megmentette az Argót.¹⁹ Ebben a kontextusban létjoga van annak az értelmezésnek is, hogy az ábrázoláson a vénuszkagylót nyújtó, a másíknál szebb szirén-sellő legyőzve hódol, és mint Vénusz-szirén, ajándékkal kíván kedveskedni az őt énekével (költészetével) legyőző Orpheusz-Zrínyi-szirénnek. E gondolatmenet szerint a díszcímlapon a vízi lányok Zrínyi imprézájának központi alakjai, az „adriai szirén”-költő jellemzésének, valamint műve dicséretének allegorikus kellékei (ékesszólás, legyőzött Vénusz).

Nyilvánvaló, hogy a *Syrena*-díszcímlapon a képi toposzok sokféleképpen, de legalább két síkon értelmezhetők: a kézenfekvő „evilági” jelentéstartalmak mellett érdemes számba venni a metafizikai megközelítés(ek) lehetőségét is.²⁰ Erre hívja fel a figyelmet néhány további képi nyelven megfogalmazott motívum. A hajóban – mely egy galeon ihletésű hajótest keresztvitorlával – egyedül ülő Zrínyi jobb könyökére támaszkodva marsallbo-

tot tart,²¹ a baljával az árbockötelet fogja, jelezve, hogy nem csupán a természet ereje, a szél irányítja a hajó mozgását. Ha valóság-hű lenne az ábrázolás, a keresztárbock mindkét végén lenne kötél, mert azal szabályozzák a vitorla állását. Lehetséges, hogy ez a részlet kompozíciós megfontolásból maradt le a metszetről. Hiánya ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy Zrínyi „hajó”-jának az irányítása a valóságtól elvonatkoztatott síkon is értelmezhető.

3. kép

Indiae Orientalis – részlet Abraham Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*, Antverpiae, 1570 (1. kiadás), nr. 84, ELTE Egyetemi Könyvtár Bar. 07089

Sajátosan anakronisztikus a hajós öltözéke is. A miles christianus-ként²² hajózó Zrínyi XVII. századi német típusú nehézlovassági páncélt (Dreiviertelrüstung) visel nyakvédővel (gorget) és vállszalaggal, ugyanakkor a fejére nem ehhez a hadiöltözékhez tartozó, stilizált gyalogos díszsisak került. A lovassági sisak zártabb volt, s ha ilyen lenne Zrínyi fején, portréját

4. kép

Petar Zrinski: *Adrianszkoga mora Syrena*, [Venezia], 1660, díszcímlap, ELTE Egyetemi Könyvtár RMK III 372

aligha vagy sokkal nehezebben lehetne felismerni. Ez a „vegyes” viselet egyként jelképezheti a költő társadalmi állapotát, tudatosan választott jövőbeni hadviselő életmódját, de éppígy lehet utalás a kötetbeli eposz tartalmára. Nyilvánvaló, hogy a negyedrés alakú díszcímlap keretei közé szorított képi motívumok sűrítettek, több megközelítésben is érvényesek.

A *Syrena* díszcímlap pontosabb értelmezéséhez érdemes összevetni a lapot a Zrínyi Péter fordításában és átdolgozásában, Velencében megjelent mű díszcímlapjával. (4. kép)

Ezt a nagy formátumú (fólió) díszcímlapot 1660-ban a szedett címlap elé kötötték, párba állítva Zrínyi Péter egész oldalas portréjával. Ez az elhelyezési mód megszüntette díszcímlap mű tartalmához való korábbi szoros kötődését, a szerző és mű együtteséről a hangsúly tudatosan leszűkült Zrínyi Péter személyére. A díszcímlap itt – mivel jobb felső sarkában kicsinyítve megismétli előzményét (kivéve az 1651-ben a vitorlán elhelyezett „cím”-et) – a testvérpár kettős, családi imprézája (*impresa familiare*), melyen – a felirat szerint – egyedül Zrínyi Péter a szirén-költő. A két hajó egy irányba, a tengerpart felé halad. Az öblökkel szabdaltságot a tengerpart ábrázolása, az ott elhelyezett várak a rajtuk kitéző zászlókkal,²³ Fama (Hír) írásszalagos alakja, valamint a vízi lények (három lány, két fiú) megsokszorozódása fellazítja az 1651. évi díszcímlap szigorú, véleményem szerint tudatosan zárt, három alakra és környezetükre leszűkített szerkezetét. Zrínyi Péter ábrázolása csak látszatra másolja testvére képi beállítását: öltözete ugyan azonos, marsallbotot is tart a jobbójában, a vitorlán ott a mű „címe”, s nem hiányzik az írásszalag sem az árbocról az átdolgozó jelmondatával (*Vincere aut mori*), ugyanakkor ő egy két ágyúoros, fegyverekkel megrakott hadihajón ül, s még jelképesen sem irányítja hajóját, mivel balkezében nem tart árbocötelet. Zrínyi Péter képből „kitekintő”, olvasóra néző portréja inkább egy győzelemre készülő leendő hadvezér-uralkodót és nem költő-hadvezért idéz. A vízi lények által felé nyújtott, balról jobbra haladva látható kulcs, uralkodói jogar, kétszer ismétlődő korona, uralkodói öltözethez tartozó lánc, négy vízi lény kezében ismétlődő győzelmi ágak vagy védelmező amulettként értelmezhető korall ágak és a triton által fújott kürt (Fama harsonájának párja) nehezen hozható kapcsolatba a költészettel, inkább hatalmi jelképek.

Valószínűleg nem téves az a feltételezésem, hogy ez a díszcímlap egy 1658-ban Rómában megjelent nyomtatvány díszcímlapja ismeretében készült. (5. kép)

5. kép

Sylvester Maurus: Questionum philosophicarum [...] libri quatuor [...] Liber primus [...]
Roma, 1658, díszcímlap

(ELTE Egyetemi Könyvtár Bar.05255)

A jezsuita teológus és filozófus Sylvester Maurus (1619–1687) *Questionum philosophicarum [...] libri quatuor [...] pro Laurea Philosophica Andreae Portner Collegij Germanici, et Hungarici Alumni. [...] Liber primus Continens Questiones Logicas* (Romae, I. de Lazeris, 1658) című munkájához tartozó díszcímlapon az öblökkel szabdaltságot a tengerparti várakkal, a szárazföld felé tartó, vízi lényektől (ugyancsak három lány és két fiú) kísért hajó, a tritonkürtöt fújó vízi fiúk és a győzelmi vagy korall ágakat nyújtó vízi lányok, valamint az árbocra erősített zászlón lobogó jelmondat (olyanformán, mint

Zrínyi Péter jelmondata) képi világa összevethető az 1660-ban megjelent metszettel. A metszet jobb és bal oldala valószínűleg értelemszerűen cserélődött fel Giacomo Piccini velencei műhelyében, mivel a „Zrínyi-hajók” nem az Adriai tenger itáliai partja, hanem Magyar- és Horvátország felé tartottak.

Jegyzetek

1. Széchy Károly elsőként határozta meg az ábrázolás egyik lehetséges előképét, mely az 1644–1682 között 15 negyedéret alakú kötetben eltérő nyomdahelyeken megjelent Vittorio Siri, *Il Mercurio* [...] című munkája második tomusa, első liberének (Casale, Christoforo della Casa, 1647) a velencei Jacopo Piccini által rézbe metszett díszcímlapja. Széchy Károly, Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664, II. kötet, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1898, 19–21; Uő., Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664, III. kötet, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1900, 176–178, 4. jegyzet. A kötet megvolt Zrínyi Miklós könyvtárában, ugyanakkor beszerzésének időpontja ismeretlen. A Bibliotheca Zriniana története és állománya, szerk. Klaniczay Tibor, Budapest, Argumentum Kiadó – Zrínyi Kiadó, 1991, 137, nr. 59. A Siri-díszcímlap közlése műmellékleten: Klaniczay Tibor, Zrínyi olvasmányaihoz: Vittorio Siri = Irodalomtörténeti Közlemények 74(1970) 684–689. Kiss Farkas Gábor, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*, Budapest, L'Harmattan, 2012, 110–134. Kiss Farkas tévesen „címlap”-nak nevezi az ábrázolást, amely valójában a szedett szövegű címlap elé kötött rézmetszetes díszcímlap. Vö. még, R. Várkonyi Ágnes, *Látvány és gondolat. Zrínyi Syrena-kötetének természetsimbólumaihoz = Művészettörténeti Értesítő*, 43. évf. 1994. 1–2. sz. 27–34. p.
2. Vö. Milan Pelc, *Georgius Subarich sculpsit Viennae – bakrorezo Juraj Šubarić u Beču ako 1650. godine: djela i naručitelji = Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 39. vol. 2015. 55–74. p.
3. Utasi Csilla, Zrínyi Miklós kötetének szerzőszerepei – előadás 2016. IV. 16-án *Az értelmezés hatalma* című MTA BTK ITI konferencián. Vö. még, Bene Sándor, Szirének, kontextusban – előadás 2014. november 3-án a *Hírnév és emlékezet* című ELTE konferencián.
4. Milan Pelc kutatási eredményei szerint a vezető bécsi nyomdák (Cosmerovius, Rickhes) 1644–1652 között folyamatosan tették közzé kiadványaikban Georgius Subarich rézmetszeit. Pelc, i. m. (2. jegyzet).
5. Vö. V. Ecsedy Judit, *Egy ismeretlen „Syrena”-variáns és Kazinczy. Adalékok Zrínyi Miklós „Adriai tengernek Syrenaia” c. művének kiadástörténetéhez = Irodalomtörténeti Közlemények*, 95. évf. 1991. 235–251. p.
6. Kivétel az ELTE Egyetemi Könyvtár példánya (jelzete RMK I 178), mely 1919-ig szabályos volt, azaz a díszcímlap szembe nézett a szedett címlappal. Ferenczi Zoltán, 1618 – 1918 Zrínyi kiállítás, Budapest, 1918, 2. Ma a címlap elé van kötve, s vele szemben egy valószínűleg XIX. század második felé, a szigeti Zrínyi Miklóst Dominicus Custos 1601-es metszete alapján ábrázoló tollrajz látható. (1. kép) A szedett címlapon és a műben tolljavítások vannak, melyekről Ferenczi nem tesz említést. A javításokhoz tartozik az A1r lap alján a „Multa forent corrigenda” megjegyzés. Az egyedivé tett példány tolljavításai eddig két hipotézist eredményeztek. Kovács Sándor Iván a díszcímlap átkötése és a kéziratok javítások kapcsán felveti, hogy esetleg ez a példány lehetett Zrínyi Miklós példánya. Kovács Sándor Iván, *Utószó az Adriai tengernek Syrenaia hasonmás kiadásához*, Budapest, Akadémiai Kiadó – Magyar Helikon, 1980, 53–55. Zrínyi saját példánya ugyanis ma nem található meg a zágrábi Zrínyikönyvtárban. Vö. *A Bibliotheca*, i. m. (1. jegyzet) 285, nr. 316; 463–464, nr. 731. Ez a feltételezés valószínűleg téves, mivel a tolljavítások a modern kori magyar helyesírás alkalmazására utalnak. Például a díszcímlap vitorláján, hogy a „Syraiaia”-ból „Syrenája”, a „Miklos”-ból „Miklós” lett. A másik hipotézis szerint a javított példány a „Syraiaia” – „Syrenája” módosítás révén bizonyítja a titkos „Zrínyi-kód” meglétét. Falus Orsolya, Király Lajos, Kobolka István, Sasvári Gábor, *A Szigeti veszedelem mint tikosított szöveg-intermediáció. A „Zrínyi-kód” = Polgári Szemle. Gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat*, 2. évf. 2015. 4–6. sz. 142–153. p. Ebben az esetben téves a kiindulópont, mivel az 1651-es kiadáshoz ismereteim szerint nem létezik „eredeti címlap” és „későbbi változtatott címlap” (helyesebben díszcímlap!), a nyomtatványnak egyetlen díszcímlapja van. A szövegjavító módosításokat valószínűleg egy XIX–XX. századi használó készítette, ilyen önkényes olvasói módosítást őriz több ELTE Egyetemi Könyvtárban őrzött dokumentum.
7. Vö. Klaniczay Tibor, Zrínyi Miklós, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954, 240–244; Borzsák István, „Adriai tengernek Syrenaia” = *Irodalomtörténet*, 47. évf. 1959. 480–488. p.
8. Vö. Marót Károly, „Adriai tengernek Syrenaia groff Zrini Miklos” = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 60. évf. 1956. 475–477. p.
9. Marót, i. m. (8. jegyzet) 475–477. p.; Klaniczay Tibor, Zrínyi Miklós, 2., átdolg. kiadás, Budapest, 1964, 353. p.
10. A Zrínyi Péter által horvát nyelvre átültetett, 1660-ban Velencében megjelent mű díszcímlapja sem embléma, hanem a Zrínyi testvérek közös impresa familiaréja, mely kiegészül egy-egy tengerparti vár falán elhelyezett, személyükre szabott címeres zászlóval.

11. Így például: „[...] egy páncélos vitéz biztos kézzel kormányozza hajóját a háborgó tengeren ügyet sem vetve a hajó mellett úszkáló és a hajóba belekapaszkodó csábító nőalakokra.” Klaniczay, i. m. (7. jegyzet) 240. p.
12. Vö. Klaniczay, i. m. (7. jegyzet) 241; Szilágyi András, Önjelentés és szerepvállalás. Az allegorikus portré műfajának néhány jellegzetes változata a 17–18. századból = Szinlelés és rejtőzködés. A kora újkori politika szerepjátékai, szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2010, 291–312. p., itt: 292–294. p.
13. Az antikvitásból származó előzmények között az Odüsszeia és Aeneis illusztrációk mellett említést érdemelnek az argonauták utazását megörökítő képek, különös tekintettel az Argót irányító laszónra.
14. Borzsák, i. m. (7. jegyzet) 487. p. A díszcímlapot tartalmazó munka jelzete az ELTE Egyetemi Könyvtárban Bar.08077.
15. A szirén szimbolika egyik legteljesebb történeti összefoglalását lásd: Claudius Minoes, Andreae Alciati Emblemata cum commentariis [...], Patavij, P. P. Tozzius, 1621, Sirenes, 487–495. p. A szirének értelmezéséről a korai kereszténységben lásd, Heidl György, A keresztény és a szirének = Uő., A keresztény és a szirének. Patrisztikus tanulmányok, Budapest, Kairosz Kiadó, 2005, 165–200. p.
16. Marót, i. m. (8. jegyzet) 477. p.
17. R. Várkonyi Ágnes, Zrínyi és Ortelius = História, 6. évf. 1984. 4. sz. 35. p.
18. Tara E. Pedersen, Mermaids and the Production of Knowledge in Early Modern England, Ashgate, Farnham and Burlington, 2015.
19. Vö. Bene Sándor, *Orpheus és Hercules (Francis Bacon, Zrínyi Miklós és a magyar felvilágosodás)* = A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750), Szeged, SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, 2016, 157–172. p.
20. Vö. Kiss Farkas, i. m. (1. jegyzet) Epikus párhuzamok a Szigeti veszedelemben, A címlapképről, 207–208. p.
21. Ilyen kézmozdulattal ugyanis nem lehet hajót kormányozni; s a XVII. század közepén, a könyvek világában anakronisztikus a kézben tartott bot írástekercként történő értelmezése.
22. Bár nem található meg a Zrínyi Könyvtárban, tanulmányai alatt Zrínyi Miklósnak olvasnia kellett Erasmus 1501-ben írt, első kiadásban 1503-ban (majd később sok kiadásban) megjelent *Enchiridion militis Christiani* [...] című munkáját, benne a *studiae primae*-re vonatkozó, a szirének zátonyát az antikvitás irodalmában történő túlzottan korai elmélyedéssel párhuzamba állító gondolattal: „Neque equidem usque quaque improberim ad henc militiam, velut tyrocinio quodam praeludere in literis poetarum et philosophorum gentilium, modo modice, ac per aetatem quis eas attingat et quasi in transcurso arripiat, non autem immoretur, et veluti ad scopulos Sirenaeos consenescat.” Desiderius Erasmus Roterodamus, *Enchiridion militis Christiani* [...], Viennae, J. Singrenius, 1524, fol. 23v. Használt példány ELTE Egyetemi Könyvtár Ant.0459.
23. A zászlókra Tüskés Gábor hívta fel a figyelmet. Tüskés Gábor, A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai = A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában, szerk. Bene Sándor, Hausner Gábor, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007, 219–268. p.; Tüskés Gábor, A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai = Tüskés Gábor – Knapp Éva, A Fortunatustól a Törökországi levelekig. Válogatott tanulmányok, Budapest, Universitas Könyvkiadó – MTA BTK ITI, 2015, 225–252. p., itt: 235. p.

Beérkezett: 2017. január 10.